JANUS PANNONIUS ÉS A HUMANISTA IRODALMI HAGYOMÁNY

Szerkesztette
JANKOVITS LÁSZLÓ
KECSKEMÉTI GÁBOR

JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM
PÉCS, 1998

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000510718

38215

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Könyvtára
6722 Szeged, Egyetem u. 2–6.

ISBN 963 641 631 1

© Jankovits László, Kecskeméti Gábor, 1998

Felelős kiadó a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora
Nyomta: Bornus Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Pécs

Előszó

Tisztelt Olvasó,

a kezében fekvő könyv papírborítóján Beatus Rhenanus híres 1518-as bázeli Janus Pannonius-kiadásának metszetei és Achille Bocchi ott közölt epigrammája láthatók – mégpedig abból a példányból, amely a 18. századi püspök-utód, Klimó György megalapozta könyvtárban található, e könyvtár 1922-ben megszerzett utolsó gyarapodásaként. Nem sokkal ezután a kötet vásárlója, gróf Zichy Gyula pécsi püspök a becses könyvtárat örökös használatra átengedte a Pécsett újjászülető második pozsonyi egyetem számára.

Reméljük, méltó ez a kötet arra, hogy a becses példány címlapja és szövege megjelenjen rajta. Akárcsak az 1996-os pécsi Janus-konferencia tanulmányait megjelentető *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon* című kötet, először a Janus Pannoniusszal kapcsolatos tanulmányokat tartalmazza, majd a kortársaival és a későbbi humanista irodalommal foglalkozó előadások írott változatai következnek.

A konferencia, amelynek tanulmányait kötetünk közzéteszi, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Baranya Megyei Közgyűlés, Pécs Város Önkormányzata, a Janus Pannonius Tudományegyetem és a Pécsi Püspökség pártfogásával, támogatásával jött létre 1997. május 23–25. között, Janus halálának 525. évfordulója alkalmából; e támogatásnak köszönhető az is, hogy a tanulmányok egy évre rá megjelenhettek.

A közös támogatás is mutatja, hogy Pécs püspökének, a nagy humanista költőnek a neve vissza-visszatér az ország, a megye, a város, a püspökség és az egyetem történetében – annak az egyetemnek a történetében, amelynek első pozsonyi megalapításáról III. János pécsi püspök hozta az északi tájra az engedélyező iratot 1465-ben az Örök Városból.

Jankovits László – Kecskeméti Gábor

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

Csezmiczétől Pannóniáig. Janus Pannonius első látogatása Rómában

1458 májusában két jövevény lova kerülgette Róma szűk utcáiban a nyári melegben büzölgő szemétkupacokat. A hajdani világbirodalom fővárosának romjai között haladtak útjuk célja, a Vatikán felé. Bámészkodtak, különösen a fiatalabbik. Most látta először az Urbsot, pontosabban azt, amit abból a természetes pusztulás meg a rongáló emberkéz és a szívósan terjeszkedő vegetáció meghagyott. Az ifjabb látogató északról származott, a hegyeken túlról jött, magyarországi nemes család sarja volt. Útiokmányait nobilis Johannes de Chesmicze névre állították ki. Itáliában, ferrarai és padovai tanulóévei alatt, költői nevén, Janus Pannoniusként vált ismertté. Kísérője, a Rómához közeli Narni szülötte és polgára, Galeotto Marzio nem először járt a városban. Ezért, de nemcsak ezért, az ő tekintetét inkább csak az enni-innivalót kínáló kocsmák kirakatai vonzották.

A két jövevény, legalábbis Janus, hivatalos úton volt. Több mint egy évtizedes itáliai tanulmányútja végén jött a pápai udvarba, hogy legújabban elnyert egyházi méltóságához, a titeli prépostsághoz megerősítést nyerjen. Egyúttal, mint ahogy az az ő korában szokásos volt, folyamodott még egész családja számára szabad gyóntatóválasztás és hordozható oltár privilégiumáért is. Minderre az engedélyt Calixtus pápától meg is kapta.[1]

Mivel a kúriai ügyintézésnek megvolt a megszabott ideje, Janusnak jócskán volt alkalma a városban nézelődni. Nézelődni, szemlélődni és a látottakat önmaga számára megfogalmazni: a költő Janus római látogatásának ezt az emlékét vitte magával. Hagyatékában fönnmaradt egy vers, amely szerintem az ekkor rögződött benyomásokról tanúskodik:

Quisquis es, ignotis huc vecte a sedibus hospes,
advena nunc, olim civis et ipse meus.
Seu levis ambitio, seu lis te huc improba duxit,
seu peregrinandi religiosus amor,
hoc te, care hospes, precor urbs veneranda Quirini:
cum secura tuis otia rebus erunt,
percensere meas pia sit tibi cura ruinas,
sic videas patriae moenia salva tuae.

---

1 A Janus Pannonius római hivatalos útjával kapcsolatos okleveleket külön közleményben fogom közreadni.

Vel si festinas, semel udo lumine saltem
aspice, sim qualis, concipe qualis eram.[2]

Janus versében Romulus városa szólítja meg az ismeretlen helyről jött vendéget, aki most jövevény ugyan, de egykor az ő polgára volt. Kéri, hogy akár hivatali ambíció, pörös ügy vagy zarándoklat szándéka vezette ide, ha most jól haladnak is ügyei, legyen arra jámbor gondja, hogy mielőtt hazája épségben lévő falait (viszont)látja, tekintse meg az itteni romokat. Ha pedig nagyon sietős az útja, akkor legalább vessen egy könnyes tekintetet mostani állapotára, ebből megbizonyosodik arról, hogy milyen volt valaha.

A verset olvasva, első tekintetre úgy tűnik, hogy ez is egy a sablonos Róma-siratók sorából. Hogy Janus is csak azt ismétli, amit századok óta, Hildebert de Lavardin, Petrarca vagy a kortárs Enea Silvio Piccolomini mond: a romok árulkodnak a hajdani nagyságról. Valóban, Janust is megragadta már korábban is a téma. 1452-ben, a Frigyes császár koronázására írt hosszabb versében olvassuk a toposzt ismétlő sorokat:

Talem nunc stratis Romanam moenibus urbem
aspicimus, sola molem testante ruina.[3]

Az önálló Róma-vers több ennél, a jövevény Janus személyes mondanivalóját tartalmazza. Azt, amit a friss élmény, a látvány hatására fogalmazott meg. Őt a „levis ambitio" hozta ide. Dolgai, személyes ügyei igazán jó irányba haladtak. Az új király, Mátyás környezetében is, a hierarchiában is nagy karrier várt rá. Ezért rendelték haza, ezért volt most Rómában, hogy az induló karrierre a pápai hivatal is rátegye a bélyeget. A pusztulást lehelő városból, amelyet éppen Calixtus pápa kerített körül úgy-ahogy, a Hunyadi kardja védte hazába készült. Amely haza ekkor védőfalként szolgált az egész kereszténységnek. Calixtus mint az egyház feje, és mint az Bullájából közismert, a legnagyobb tisztelettel adózott a nándorfehérvári helytállásnak. A pápai udvarban nagyon jól tudták, hogy az ifjú magyarországi supplicanst milyen szoros kapcsolat fűzte a törökverő, most trónra került Hunyadi családhoz.

Bármennyire számon tartott személy lehetett Janus a Kúria falain belül, magában a városban ő csak egy bámészkodó jövevény volt. „Advena nunc" – mondja a versben. Ha valaki, hát ő kétszeresen is jövevény volt, most mint látogató itt a városban, és több mint egy évtizede jövevény volt már Itáliában. Egy más égtájról, a hegyeken túlról jött Ferrarába. És hogy erről el ne felejtkezzék, arról gondoskodtak diáktársai. A közéjük csöppent idegent többen is csúfolták. Talán külseje, öltözete is más volt, ami feltűnést kelthetett. Tudjuk, hogy könnyen bánt a latin nyelvvel, de bizonyosan másképpen ejtette a szavakat, mint azt Itáliában megszokták. Azt se feledjük, hogy védett környezetből jött. A váradi püspök unokaöccse volt, akit a főpap udvarában taníttatott. Megszokta, hogy korán megnyilvánuló tehetségét nagyon is elismerik. Talán egy kicsit túlságosan magabiztos viselkedése is hozzájárult ahhoz, hogy idegen voltát annyiszor a szemére hányták. A diákseregben ő volt

---

2 Ep. I, 324.
3 *Ad Fridericum imperatorem pro pacanda Italia*, 78–79.

az északról jött, aki ennek következtében „medvetejen nevelkedett”.[4] Még azért is csúfolták, mert az anyja neve véletlenül éppen Barbara volt.[5] Rajta még azon is csodálkoztak, hogy az a távoli nyers föld hogyan is tud egyáltalán ilyen tehetséget produkálni.[6] Az alkalmi gorombaságokat egy-egy védekező vagy visszavágó verséből ismerjük. És még ha a legnagyobb dicséretekkel halmozták el, akkor is érezzük a „hozzánk képest” összemérés kellemetlen mellékízét. Mint ahogyan az őt igazán elismerő és szerető Guarino véleménye, „gente Pannonicus, Italicus moribus”, azt jelenti: bárha Pannóniában született, közülünk való. Két diáktársától is megkapta a legfájóbb jelzőt, azt, hogy „barbár”. Igaz ugyan, hogy az ügy nem nélkülözte az előzményeket. Mindkét esetben ő volt a kezdeményező azzal, hogy mások irodalmi vagy éppen költői produkcióját becsmérelte. Az egyik alkalommal egy korábbi méltatója, Tito Strozza, egy honfitársa védelmében vágta Janus fejéhez azt, hogy barbár.[7]

„Advena”, messziről jött, tehát barbár. A legcsúfabb jelző, amit az ő körében ráakaszthattak. De hát ki is barbár? Az ókorban a minősítés jelentése pontosan körülhatárolt: mindenki, aki nem tartozott a római birodalomhoz, barbár volt. Janus korára a szó pejoratív értelemben jelenthette a másságot. Így mondhatta például a görög Theodóros Gazés ferrarai rektori bemutatkozó beszédében, származása miatt szabadkozva: „quasi Graeci barbari quidam essent et a genere Latinorum alieni”.[8] De Itálián belül is tért hódíthatott a „barbaries”. Ilyen volt például a ferrarai udvar franciás udvari kultúrája, amit azután, Janus szerint is, Guarino irtott ki gyökerestől.[9] De még magában Rómában is a barbárság jutott uralomra Lorenzo Valla szerint azóta, hogy már nem a régiek romlatlan latin nyelvét használták.[10]

Valla pedig kérlelhetetlen ellensége volt ennek a barbárságnak. Közismert személyiség volt ő Janus korában, akinek munkásságát Ferrarában is nagyon tisztelték. Igaz, ő is tisztelő híve volt Guarino latin nyelvet művelő pedagógiai munkásságának. Valla ellenfe-

---

4 Ep. I, 126.
5 Ep. I, 326.
6 Ep. I, 148.
7 Desine, Jane, meas tenuis vel carpere musas,
aut edas versus, barbare inepte, tuos.
A szöveget javítottam! A vers két ferrarai eredetű kéziratban is fennmaradt: Vat. Barb. 42, 329v és Toledo, Arch. y Bibl. Capitolare, Ms 100.42, 239v. Sesto PRETE, *Two Humanistic Anthologies*, Citta del Vaticano, 1964 (Studi e Testi, 230). Strozza verse (Erot. IV, 24):
Barbarus est, quicunque capi virtutibus istis
se negat, et tantum non probat ingenium.
Janus Lodovico Carbonét támadó epigrammája (Ep. I, 90) szolgáltatta az okot Strozza viszonzó versére.
8 Alfred GERCKE, *Theodoros Gazes*, Greifswald, 1903, 3.
9 *Panegyricus in Guarinum Veronensem* 917–918, 470–473.
10 Laurentii VALLENSIS *De elegantia lingue latine proemium primum* = Mariangela REGOLIOSI, *Nel cantiera del Valla: Elaborazione e montaggio delle „Elegantie”*, Roma, Bulzoni, 1993 (Humanistica, 13), 121.

leit, olykor még az ókori szerzőket is saját latin nyelvi normái szerint javította.[11] Rigorózus vállalkozásai során, ha vitára került sor, volt, hogy Guarinót tette meg döntőbírónak. A latin nyelvhelyességet tanító hatalmas munkája, az *Elegantiae linguae Latinae* első fejezetéhez írt előszóban fejtette ki részletesen műve megírásának indítékait és a megvalósítandó programot. Lorenzo Valla szerint valamennyi hajdani világbirodalmat, így a görögökét és a perzsákét is fölülmúlta a rómaiaké. Ez utóbbi ugyanis nemcsak a határait tolta messzire, leigázva az útjába kerülő népeket, hanem eljuttatta mindenhová a római nyelv, a „lingua Romana" használatát. Ezáltal elterjesztette a műveltséget, a törvények tudományát, és általában a lehetőséget a tudományok művelésére. Így állt elő az a helyzet, hogy ezek a korábban leigázott népek többé nem nevezhetők barbárnak: „hec denique prestitit ne barbari amplius dici possent". És ha bánták is önállóságuk és szabadságuk elvesztését, a latin nyelv, anyanyelvük mellett, számukra komoly gyarapodást jelentett. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy ha már ki is váltak a birodalomból, a „sermo Romanus"-t megőrizték. Ezek után elveszett ugyan a nagy Római Birodalom, mégis „nostra est Italia, nostra Gallia, nostra Hispania, Germania, Pannonia, Dalmatia, Illyricum multeque alie nationes: ibi namque romanum imperium est ubicunque romana lingua dominatur". És ez a latin nyelv egységes, nem úgy, mint az egymást sem értő görögöké. Ezen a nyelven a külországbeliekkel is el lehet beszélgetni. Maga Róma időközben a gallok támadásának esett áldozatul, minden elpusztult. Századok óta nem beszélnek, de nem is olvasnak már itt latinul. Az okokat most már nem érdemes kutatni. Arra kell inkább figyelni, hogy az irodalommal együtt lehanyatlott más művészetek, a festészet, a szobrászat és az építészet most megújulóban van. Arra kell tehát törekedni, hogy ha Rómát nem is, de a római nyelvet és a vele együtt járó tudományokat fölélesszék. Hadba hívja hát a római polgárokat, azaz az írástudókat és a római nyelv művelőit a jól ismert cicerói formulával: „quousque tandem, Quirites (litteratos appello et romane lingue cultores, qui et vere et soli Quirites sunt, ceteri enim potius inquilini), quousque, inquam, Quirites, urbem nostram, non dico domicilium imperii, sed parentem litterarum, a Gallis captam esse patiemini? Id est latinitatem a barbarie oppressam?". Meddig tűrik még, hogy a barbárság nyomja el a latinitást? Camillus kell, hogy a példa legyen, aki Róma tekintélyét helyreállította. Őt kell utánozniok a latin nyelv helyreállításáért harcba szállóknak – olvassuk Valla előszavában.[12]

Lorenzo Valla megfellebbezhetetlen tekintély volt abban a körben, ahol Janus itáliai tanulmányait kezdte. A programértekezésnek önmagán belüli logikus érvelése nagy hatással volt a hajdani provinciából, Pannóniából érkezett ifjúra. Felismerte régi-új társadalmi helyzetét, azt, hogy ő polgártársa az itáliaiaknak. Ez akkor ott az ő számára az újjászületést, vagy még inkább az előtte eddig ismeretlen önazonosságra való ráébredést jelentette. Keresztneve mellett a Pannoniust ismereteink szerint először ő használta következetesen. Nem kétséges, hogy e névhasználatra Lorenzo Valla művéből nyerte az indítékot.

Valla gondolatai közül volt olyan, amely még külön is szólt Janushoz. Az például, hogy „exteri nobiscum in loquendo consentiunt". Ha korábban csúfolták idegennek tűnő

---

11 „Corrector veterum, contemptor Valla novorum". *Panegyricus in Guarinum*, 799–801. Valláról Janusnak két epigrammája még: Ep. I, 33. és Ep. I, 134.

12 REGOLIOSI, *i. m.*, 120–125.

latin beszéde miatt, az most egyenesen dicséretére változott. Mert lám most ő Valla elméletének eleven tanúságtévője, annak a tételnek, hogy vannak, akik az idegen környezetben is megőrizték a latin nyelv tudását. Méghozzá egy viszonylag romlatlan, az anyanyelvvel nem kontaminált latin nyelvvel büszkélkedhetett.

Az *Elegantiae* programjának Janusra tett hatásáról elsőként egy versfüzér tanúskodik. Guarinót, a szeretett mestert ruházta föl az új Camillus nevével. Ő a latin nyelv restitutora, ezért méltó arra, hogy tiszteletére győzelmi dalt énekeljenek.[13]

Ha most visszatérünk a már korábban tárgyalt Róma-vershez, akkor, Valla tételeit ismerve, egyszerre világossá válik annak Janus személyéhez kapcsolódó sok vonatkozása. „Advena nunc, olim civis et ipse meus" – olvassuk a második sorban. Tehát a romok közt bolyongó jövevény valójában egykori otthonában járt. A hajdani (örökös) polgár ott a várost alapító atyákkal találkozott. Romulus (= Quirinus) városa szólt hozzá. Majd Remus árnya vette át a szót, hogy Ovidiustól kölcsönzött szavakkal figyelmeztesse a látszat és a hajdani valóság közötti különbségre:

Aspice, sim qualis, concipe, qualis eram.[14]

Nem tudjuk pontosan, hogy Janus mikor ismerte meg Valla értekezését. Valószínűnek tűnik, hogy 1450 táján. Az viszont már bizonyos, hogy padovai tanulmányai idején, tehát 1454 és 1458 között volt egy saját kéziratos *Elegantiae*-példánya, amit diáktársainak is kölcsönadott tanulmányozásra.[15]

Még talán az új fölismeréssel hozható kapcsolatba Johannes – Janus névváltoztatása is. A Guarino környezetében nagyon népszerű Plutarchosnak *Quaestiones Romanae* című művében olvashatta azt az elbeszélést, hogy a „barbár" Itália földjére Janus isten hozta a kultúrát és a humanitást.[16] Az ő magyarországi névalakja és a legősibb itáliai isten neve nagyon is összecsengett. A Vallától kijelölt program szellemében, annak engedelmeskedve, ő maga valósággal újjászületve, új névvel, mint Janus Pannonius indult vissza az egykor a Római Birodalomhoz tartozó, de időközben barbárrá lett Pannóniába, hogy elsőként vigye oda a nyelvében és szellemében megújult humanitást.

---

13 Ep. I, 56., 113; *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Budapestini–Lipsiae, Academia Hungarica–Brockhaus, 1880 (a továbbiakban: ÁBEL, *Analecta*), 124/5, 124/6, 125/1, 125/3; vö. TÖRÖK László, *Adalékok a Guarino da Veronát dicsőítő Janus-epigrammák nyelvi-gondolati hátteréhez = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, JPTE, 1996.

14 Vö. Ov. *Fasti* 5, 460, ahol Remus véres árnya szól!

15 1461-ben kéri tőle Prothasius olmützi püspök: „Si habes Elegantiolas Laurentii Vallae cum Invectivis in Poggium, quas mihi Patavii accomodaveras, cum aliquo certo cursore aut alio transmitte". ÁBEL, *Analecta*, 93.

16 Plut. Quaest. Romanae 22. Latin fordítása a Guarino-tanítvány Gian Pietro da Luccától: PLUTARCHI *Opuscula moralia*, Lugduni, 1549, 436. Janus névváltoztatásáról: PAJORIN Klára, *Janus Pannonius – Nomen est omen*, kandidátusi értekezés kézirata, Bp., 1994.

De nagyon tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy az új önfelismerés, az, hogy ő a virtuális római birodalom polgára, ellentétben állt korábbi identitástudatával. Nem: mint itáliai megnyilatkozásai is tanúsítják, ugyanolyan büszke maradt családjának ősi szlavóniai, de magyar nemességére.[17] Karrierjét is ez alapozta meg. Ha lettek volna kétségei (de bizonyosan nem voltak), Vallánál erre is megtalálhatta a megfelelő választ. A teoretikus külön foglalkozik e kérdéssel. Szerinte nincs ellentét a nemzeti kultúrák és a latin között. A latin nyelv tudása csak gazdagítja az anyanyelveket, úgy, ahogyan egy belefoglalt drágakő ékévé válik az őt körülvevő aranygyűrűnek.[18] Janus két lábbal állt a valóság talaján is. Kettős identitástudattal és az ebből fakadó kettős hivatástudattal tért haza 24 éves korában Itáliából.

From Csezmicze to Pannonia. Janus Pannonius' First Visit to Rome

At the end of his studies in Italy, John of Csezmicze, better known as Janus Pannonius, made his first journey to Rome in May 1458 for the confirmation of his ecclesiastical dignity and other advances for his family. During his stay at Rome he composed a poem in which the ruined Rome speaks to his hosts and asks them to consider the difference between her past and present conditions. The poem is a peculiar one among the others with the same topical theme. Janus is a foreigner (*advena*) in Rome as an ultramontane humanist; however, according to Lorenzo Valla's concept, known by Janus, the Pannonian traveller is also a citizen (*civis*) as the heir of the Romanized ancient Pannonia and the name-bearer of Ianus, the deity who brought culture and the humanities to Italy. The poem is a document of Janus' intention, also expressed by his new poetical name, of bringing back the Latin culture to Pannonia where once it was present.

17 „Sanguinis et clari nobilitate prior" – mondja magáról egy diáktársának. Ep. I, 305.

18 „Et sicut gemma aureo inclusa anulo non deornamento est, sed ornamento, ita noster sermo accedens aliorum sermoni vernaculo contulit splendorem, non sustulit". *I. m.*, 121.